

بسیار سنج بروم در این سال سر
بسیار سنج بروم در این سال سی

عجم زنده کردم بدین پار سر
عجم زنده کردم بدین پاری

ویرایش رسانه‌ای

مجموعه نکات ویرایشی و نگارشی پرکاربرد در رسانه و قواعد زبان و خط فارسی

مؤلف

دکتر امید جلوداریان

شناسنامه

نام کتاب: ویرایش رسانه‌ای

مؤلف: دکتر امید جلواریان

صفحه‌آرا و طراح جلد: علیرضا گودرزی

تیراژ: ۲۰

قطع: وزیری

تعداد صفحه: ۱۷۶

موضوع: زبان فارسی

نوبت چاپ: نخست

وبسایت: iribt.c.ir

تمامی حقوق این اثر متعلق به اداره کل آموزش سازمان صداوسیما است و هرگونه کپی برداری ممنوع و پیگرد قانونی دارد.

فهرست مطالب

۱۰	پیشگفتار اداره کل آموزش سازمان صداوسیما
۱۱	پیشگفتار مولف
۱۲	مقدمه
۱۵	فصل نخست: زبان و خط و رسانه
۱۶	تعریف زبان
۱۷	نسبی بودن زبان
۱۷	چرا زبان متحول می‌شود
۱۸	اهمیت و نقش‌های زبان
۱۹	جَدِ زبان فارسی
۲۰	زبان معیار
۲۱	زبان معیار رسانه‌ای
۲۳	زبان گفتار و نوشتار
۲۳	نمودهای زبان (گفتار و نوشتار) در رسانه
۲۴	گفتار مهم‌تر است یا نوشتار
۲۵	نکاتی دربارهٔ زبان گفتار و نوشتار
۲۶	زبان شکسته
۲۷	نکاتی دربارهٔ زبان شکسته
۲۷	رسانه و وظیفهٔ آن در قبال زبان
۳۴	خط فارسی و خطرهایی که آن را تهدید می‌کند
۳۴	برخی دشواری‌های خط فارسی
۳۵	دیدگاه‌های مخالفان تغییر خط
۳۶	علل شکست بحث تغییر خط

۳۷	فصل دوم: دستور زبان فارسی
۳۸	جمله و ساختار آن
۴۰	نوع و نقش کلمه‌ها (موضوع دستور زبان)
۴۳	انوع کلمه‌ها
۴۴	فعل (ویژگی‌های فعل)
۴۴	شخص فعل
۴۴	زمان فعل
۴۵	گذرا (متعدی) یا ناگذرا (لازم) بودن فعل
۴۷	معلوم یا مجهول بودن فعل
۴۸	وجه فعل
۴۸	اسم و صفت
۴۹	ویژگی‌های اسم
۵۷	صفت
۶۰	ضمیر
۶۰	ضمیر مشترک
۶۱	ضمیر شخصی
۶۱	ضمیر اشاره
۶۱	ضمیر پرسشی
۶۲	قید
۶۳	اقسام قید
۶۴	حرف (نقش‌نماها)
۶۴	حرف‌های ربط
۶۵	حرف‌های اضافه

۶۶	حرف نشانه ندا
۶۶	نقش‌نمای را
۶۶	نقش‌نمای اضافه
۶۶	شبه‌جمله (صوت)
۶۶	نقش کلمه‌ها
۶۷	نقش نهادی
۶۷	نقش مفعولی
۶۸	نقش مسندی
۶۸	نقش متممی
۶۹	نقش اضافی و وصفی
۷۵	فصل سوم: ویرایش
۷۶	اهمیت ویرایش
۷۸	ویرایش زبانی و فنی
۷۹	آشنایی با برخی دشواری‌های زبان فارسی
۱۱۴	آشنایی با برخی نکات ویرایشی مهم و پرکاربرد در رسانه
۱۱۴	حذف فعل بدون قرینه
۱۱۶	صیغه فعلی ناتمام
۱۱۷	ساخت مجهول
۱۲۱	کاربرد «را» زائد و پس از فعل
۱۲۲	حرف اضافه نامناسب
۱۲۴	اشکال منطقی
۱۲۵	تعابیر نادرست، نامناسب و نامأنوس

۱۲۷	تکلف در بیان، درازنویسی و حشو
۱۲۸	مخالفت قیاس
۱۳۲	برخی افعال نامناسب
۱۳۳	تعبیر معکوس
۱۳۴	تأثیر ترجمه
۱۳۹	مطابقت نهاد و فعل
۱۴۱	آشنایی با اصل برخی از واژه‌های رایج در فارسی
۱۴۶	برخی از واحدها یا رابط‌های شمارش در زبان فارسی
۱۴۸	آشنایی با نشانه‌های سجاوندی
۱۴۸	موارد کاربرد نقطه (.)
۱۴۹	موارد کاربرد نشانهٔ پرسشی (?)
۱۵۰	موارد کاربرد نشانهٔ عطف (!)
۱۵۰	موارد کاربرد ویرگول (،)
۱۵۱	موارد کاربرد نقطه‌ویرگول (؛)
۱۵۱	موارد کاربرد دونقطه (:)
۱۵۲	موارد کاربرد سه‌نقطه (...)
۱۵۲	موارد کاربرد نشانهٔ نقل‌قول (« »)
۱۵۳	موارد کاربرد نشانهٔ خط تیره (-)
۱۵۳	موارد کاربرد پرانتز ()
۱۵۴	موارد کاربرد قلاب []
۱۵۴	آشنایی با برخی واژه‌های هم‌آوا

فصل چهارم: دستور خط فارسی

- ۱۵۷
۱۶۱
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۸
۱۷۱
- املاى برخى از واژه‌ها
صورت‌هاى متصل فعل «بودن» در زمان حال (ام، اى، است، ايم، ايد، اند)
صورت‌هاى نوشتارى ضماير ملكى و مفعولى (شخصى متصل)
صورت‌هاى نوشتارى ياي نكره، ياي مصدرى و ياي نسبى
صورت‌هاى نوشتارى نشانه همزه
واژه‌ها و تركيبات و عبارات گرفته شده از عربى
پيوسته‌نويسى و جدانويسى تركيبات
واژه‌هاى داراى چند صورت املايى

۱۷۵

منابع

پیشگفتار

زبان و ادبیات فارسی میراث گران‌بهای نیاکان و عنصر بسیار مهم برای حفظ وحدت و هویت ملی است؛ از این رو، نویسندگان، ادیبان، سخنوران و شاعران بسیاری در سال‌های متمادی، این گنجینه و میراث ارزشمند را حفظ کرده و بر غنای آن افزوده‌اند. رادیو و تلویزیون، در عصر ارتباطات، نقش اساسی در خصوص تثبیت یا تخریب زبان و ادبیات فارسی دارد. بر همین اساس، اداره کل آموزش در راستای وظایف و ماموریت‌های خود، مرتبط با ارتقای دانش، تغییر نگرش و افزایش مهارت کارکنان رسانه ملی، مبتنی بر آیین‌نامه آزمون زبان فارسی و زبان‌های خارجی، آزمون زبان فارسی را برگزار می‌کند؛ با توجه به روزآمد نبودن و اشکالات فراوان منابع آموزشی قبلی این آزمون، این اداره کل، از سال ۱۳۹۴، با همکاری آقای دکتر امید جلوداریان، کتاب «ویرایش رسانه‌ای» را تهیه کرد. این کتاب در سال ۱۳۹۶ با همفکری برخی از استادان و صاحب‌نظران که با ماموریت‌های رسانه ملی نیز آشنا بودند، بازنگری و اصلاح شد؛ این اقدام، با تلاش مولف و آقایان ابراهیم حقیقی، دکتر علی‌اصغر اسکندری و دکتر علی‌اصغر حمیدفر و برخی از کارشناسان آموزش، در ده نشست کارشناسی، بازخوانی و بازنگری و دیدگاه‌های ارزشمند همکاران سازمان نیز به کار گرفته شد. بدین ترتیب، کتاب «ویرایش رسانه‌ای» منبع اصلی آزمون زبان و ادبیات فارسی است و سوال‌های آزمون، از آن طرح خواهد شد. در متن کتاب، بخش‌هایی با عنوان «بیشتر بدانیم» برای افزایش دانش علاقه‌مندان وجود دارد؛ این بخش‌ها برای مطالعه بیشتر است و در آزمون زبان و ادبیات فارسی از آنها سوال طرح نخواهد شد.

اداره کل آموزش سازمان

مقدمه مؤلف

متن پیش‌رو، مجموعه‌ای از نکات ویرایشی و نگارشی پرکاربرد در رسانه و مختصری درباره زبان و خط فارسی است. درس‌آموزی در رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه تهران و کارکردن در رسانه ملی که فراگیرترین و تأثیرگذارترین رسانه در کشور است، نگارنده را بر آن داشت تا تخصص و تجربه خود را در قالب این اثر در دسترس علاقه‌مندان به درست‌نویسی و درست‌گویی قرار دهد. نویسنده تلاش کرده است در چهار فصل، مطالب مورد نیاز درست‌نویسی و درست‌گویی در رسانه را در این مجموعه بیاورد تا فراگیران هم در مسیر پاسداشت زبان و خط فارسی، که از رسالت‌های اصلی رسانه ملی است، گام بردارند و هم به یکی از مهم‌ترین خواسته‌های خود که همانا موفقیت در آزمون زبان فارسی و گرفتن ترفیع شغلی است، برسند. از استادان محترم آقایان ابراهیم حقیقی، دکتر علی‌اصغر حمیدفر و دکتر علی‌اصغر اسکندری که صمیمانه مرا در اصلاح این متن یاری کردند، سپاسگزارم. امید است دیگر استادان و صاحب‌نظران نیز حقیر را از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای ارزشمند خود، بهره‌مند کنند.

امید جلوداریان

تهران - اسفند ۹۷

«نکتهٔ خیلی مهم دیگر راجع به زبان فارسی است ... از غلط‌گویی واقعاً انسان خیلی جوش می‌خورد؛ وقتی که غلطی گفته می‌شود - به‌خصوص در بخش‌های پرشنونده مثل خبر و امثال آن - واقعاً مثل این است که کسی یک سیلی به من می‌زند ... ای کاش آن وقتی که غلطی گفته می‌شود کسی غیر از من شنونده نباشد. ممکن است شنونده‌تان یک ادیب، یک فاضل، یک منتقد نظام یا یک دشمن شما باشد؛ من خوفم از دشمنان شماست که نگویند ببینید اینها با زبان فارسی چه می‌کنند؛ بنابراین زبان فارسی واقعاً خیلی مهم است باید مراقبت و دقت گردد» (بخشی از بیانات رهبر معظم انقلاب در جمع مسئولان سازمان صداوسیما در تاریخ ۱۳۶۹/۰۵/۰۷).

«زبان صداوسیما باید فارسی درست و به‌راستی زبان معیار باشد. غلط‌گویی و غلط‌خوانی یکسره از بین برود، و صداوسیما آموزندهٔ زبان شیرین و رسا و پرتوان فارسی باشد. در این باره تلاش‌هایی شده است و باید تکمیل گردد» (بندی از متن حکم رهبر معظم انقلاب در انتصاب دکتر علی لاریجانی به ریاست سازمان صداوسیما در تاریخ ۱۳۷۲/۱۱/۲۴).

مقدمه

زبان رسانه، یعنی زبان رسمی یک سرزمین و زبان رسمی سرزمین ایران، زبان شیرین فارسی است که قواعدی با عنوان دستور زبان فارسی دارد. خط فارسی نیز چهرهٔ مکتوب این زبان شیرین است که همچون زبان فارسی، مجموعه اصول و قواعدی به نام دستور خط فارسی دارد. امروز به علت کم‌توجهی به حفظ زبان مادری که امثال فردوسی سال‌ها برای آن رنج کشیده‌اند، کاربردها و غلط‌های بسیاری در نوشتار و گفتار ما دیده می‌شود. کافی است به زیرنویس‌های شبکه‌های تلویزیون، اخبار رادیو و تلویزیون و مطبوعات، آگهی‌های بازرگانی، تابلوهای مغازه‌ها، نامه‌نگاری‌های اداری و ... نگاهی بیندازیم تا به‌وضوح شاهد آسیب دیدن تدریجی زبان اصیل و کهن فارسی باشیم. مسلم است که بخش عمده‌ای از برنامه‌های رسانه از ابزار زبان بهره می‌برد، حال اگر دست‌اندرکاران رسانه که نمایندگان آن هستند، با عبارت‌ها و واژه‌های

نادرست و نازیبا، رسانه و زبان فارسی را به کشکولی تبدیل کنند که همه چیز در آن پیدا می‌شود، سال‌ها رنج بزرگان این خطه تاریخی را به هدر داده‌اند. چنین اوضاعی، چندسلیقگی و هرج و مرج در زبان را سبب می‌شود؛ به‌ویژه اینکه پس از مدتی، هویت زبان و چهره مکتوب آن یعنی خط رو به نابودی می‌رود. از سوی دیگر در توصیف یک فرد رسانه‌ای موفق گفته می‌شود «باید خوب بخواند و خوب بشنود»؛ یکی از این «خواندنی‌ها» برای دست‌اندرکاران رسانه، قطعاً اصول درست‌نویسی و قواعد دستور زبان و خط فارسی است. فرد رسانه‌ای که قواعد درست‌نویسی و درست‌گویی را نمی‌داند، نه تنها نمی‌تواند در مقابل هجوم ترکیب‌ها و عبارات من‌درآوردی و نادرست، از کاخ بلند نظم فارسی دفاع کند، ممکن است خود نیز ناخواسته با ساختن واژه‌های و ترکیب‌های نادرست، آب به آسیاب تخریب‌کنندگان زبان بریزد. در چنین اوضاع و احوالی بر رسانه ملی است تا منتقل‌کننده زبان به مخاطبان در عالی‌ترین شکل آن باشد و بر عوامل و دست‌اندرکاران این رسانه است تا قواعد درست‌نویسی و درست‌گویی را خوب بدانند و در تولیدات رسانه‌ای خود به‌کارگیرند.

فصل نخست

زبان و خط رسانه

۱. تعریف زبان

دربارهٔ زبان تعاریف متعددی مطرح شده است و ما قصد نداریم در چنبرهٔ این تعاریف گرفتار شویم؛ به نظر می‌رسد ساده‌ترین و کامل‌ترین تعریف عبارت است از: «زبان از توانایی‌های ذهن و ابزاری برای برقراری ارتباط و پیام‌رسانی و تفاهم است». در این تعریف به «ارتباط ناگسستنی زبان و اندیشه» اشاره و زبان صورت متبلور شدهٔ اندیشه دانسته شده است؛ همچنین بر خاصیت ابزار بودن زبان تأکید شده است.^۱ تا زمانی که زبان به شکل دستگاهی انتزاعی و ذهنی است نمی‌تواند پیامی برساند یا ارتباطی برقرار کند؛ از این رو به دو شکل گفتاری (ملفوظ) و نوشتاری (مکتوب) نمود می‌یابد.

۱. دربارهٔ ابزار بودن یا نبودن زبان بحث زیاد است اما مسلم است که زبان خاصیت ابزاری نیز دارد هر چند ابزار بودن ویژگی ذاتی آن نیست؛ به علل زیر:

- اگر زبان فقط ابزار است باید فرض کنیم پیش از اختراع آن، چهارچوب ذهنی ما (مجموعه‌ای از آگاهی‌ها) شکل گرفته است و چون ابزار زبان را نداشته‌ایم منتظر مانده‌ایم تا اختراع شود سپس آگاهی‌های خود را به دیگران منتقل کنیم. این گونه نیست زیرا ما هستی را در قالب زبان می‌فهمیم و اصولاً در قالب زبان فکر می‌کنیم. برای مثال با شنیدن واژهٔ «کتاب» یک دنیا آگاهی در ذهن ما شکل می‌گیرد (ارتباط ناگسستنی زبان و اندیشه) نه اینکه آگاهی‌های ما دربارهٔ کتاب وجود دارد و زبان فقط ابزار انتقال آن آگاهی‌هاست؛ به همین علت است که اگر ما در جایی متولد شویم که زبان نباشد درک ما از هستی همانند درک حیوانات از هستی خواهد بود.

- اگر زبان فقط ابزار است نباید هیچ سوء تفاهمی به وجود آید و باید انسان‌ها منظور هم را بی‌درنگ متوجه شوند. برای مثال ابزار زبان باید بتواند کلمهٔ «وحدت وجود» را به گونه‌ای که همه درک یکسانی از آن داشته باشند منتقل کند؛ زیرا از ابزار انتظاری جز این نمی‌رود. همچنین پرابهام بودن عالم کشف و شهود به این علت است که زبان آن را نداریم که درباره‌اش سخن بگوییم؛ درحالی که اگر زبان ابزار بود به راحتی می‌توانستیم این عالم را به دیگران منتقل کنیم. از سوی دیگر نسبی بودن زبان‌ها نیز نشان می‌دهد که زبان صرفاً ابزار نیست؛ برای مثال انگلیسی‌ها با ترجمه تحت‌اللفظی عبارت فارسی «آبروی تو» به «the water of your face» باید همان معانی را که ایرانی‌ها می‌فهمند، بفهمند؛ درحالی که این گونه نیست.

- واژه‌های Language و Logic هم‌ریشه‌اند و این خود دلیلی است بر اینکه زبان فقط ابزار نیست و ارتباط تنگاتنگی با منطق و اندیشه دارد.

۲. نسبی بودن زبان

مفاهیم و حقیقت‌های ذهنی در هر زبانی مبتنی بر آداب و رسوم، تمدن، دین، محیط، سنن و مانند اینهاست و برای هر مفهوم، لفظی نیز وضع می‌شود و چون در زبان‌های مختلف، این مبانی متفاوت‌اند، مفاهیم و حقایق ذهنی نیز متفاوت‌اند و در نتیجه واژه‌ها یا دال‌ها نیز متفاوت می‌شوند؛ ضرب‌المثل‌ها بهترین مصداق این واقعیت هستند. برای مثال مردمی که آداب و رسوم و سننی متفاوت با مردم ایران دارند نمی‌توانند ضرب‌المثل «آب پاکی را روی دستش ریخت» را درک کنند و برعکس مردم ایران نیز ممکن است نتوانند برخی ضرب‌المثل‌های مربوط به مردم کشورهای دیگر را درک کنند.

آداب و رسوم ← مفاهیم و حقیقت‌های ذهنی ← الفاظ

۳. چرا زبان متحول می‌شود؟

دگرگونی در زبان‌ها کند است؛ اما مسلّم است که زبان‌ها با تأثیرپذیری از علل برون‌زبانی و درون‌زبانی، دگرگون می‌شوند. منظور از علل برون‌زبانی، مواردی نظیر عوامل محیطی، ساختار اجتماعی، ارزش‌ها و نگرش‌های اجتماعی، تحولات دینی و سیاسی و اقتصادی و ... است. زبان نهادی اجتماعی و وابسته به فرهنگ جامعه است؛ از این رو از دگرگونی‌های اجتماعی تأثیر می‌پذیرد. برای مثال با ورود اسلام به ایران، ساختار زبان فارسی تغییر کرد. همچنین هجوم زبان‌های بیگانه بر اثر افزایش قدرت سیاسی و نفوذ فرهنگی آنها و دگرگونی شدید نیازهای اجتماعی و جهانی‌شدن، سیر تحول زبان فارسی را به‌ویژه در سال‌های اخیر سریع کرده است. طبیعی است که با تبدیل کره زمین به دهکده جهانی و در پی آن افزایش ارتباطات و غلبه فرهنگ‌هایی که امکانات تبلیغی بیشتری دارند، زبان این فرهنگ‌ها هم بر دیگر زبان‌ها تأثیر بیشتری بگذارد. از سوی دیگر نمی‌توان از